

प्रथम अध्याय

१. शोधकार्यको परिचय :

जीवन र जगतलाई द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दृष्टिकोणबाट हेरिने, मूल्याङ्कन गरिने, समाज केन्द्रित क्रान्तिकारी विश्वदृष्टिकोणमा आधारित मार्क्सवादको साहित्य सम्बन्धी अवधारणा नै प्रगतिवाद हो । यसले मान्छे-मान्छेबीच हुने शोषण, दमन तथा थिचोमिचोको कडा विरोध गर्दै सु-सभ्य समाजको निर्माणतर्फ मानवीय चेतनालाई उन्मुख गराउँछ । प्रगतिवादले समाजलाई अँध्याराबाट उज्यालातर्फ, प्राचीनताबाट नवीनतातर्फ, कुरूपताबाट सुन्दरतातर्फ, अकर्मण्यताबाट क्रियाशिलतातर्फ रूपान्तरित गराउँछ र मानवीय विश्वदृष्टिकोणको आधारमा चेतनाको विश्लेषणगरी युगानुकूल परिवर्तनका लागि प्रेरणा प्रदान गर्दछ त्यसैले प्रगतिवाद परिवर्तनको सिद्धान्त हो ।

नेपाली साहित्यको सन्दर्भमा भने प्रगतिवाद समकालीन विश्व परिवेश अर्थात् राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय घटनाचक्रहरू (भारतीय स्वतन्त्रता संग्राम, चिनियाँ जनवादी क्रान्ति, सोभियत रूसी क्रान्तिको सफलता, नेपालमा आधुनिक शिक्षाको प्रवेश र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टीको स्थापना) बाट अभिप्रेरित भई जहानियाँ राणा शासनको निरङ्कुशतापूर्ण दमनकारी चक्रबाट नेपाली समाजलाई मुक्त गराउने परिवर्तनकारी नवक्रान्ति चेतना तथा एशिया महाद्वीप भरी नै जागृत हुँदै आएको सामन्तवाद, पूँजीवाद एवं साम्राज्यवाद विरोधी जनभावना मुखरित भएर जनजीवनमा आउँदा नेपाली साहित्याकाशमा प्रगतिवादको बीजारोपण भएको हो । यहाँ त्यही प्रगतिवादी नेपाली कविताका अन्तर्गममा रहेको मानवीय मूल्यको निरूपण गर्ने प्रयत्न गरिएको छ । युगबोधक प्रगतिवादी कविताहरूलाई मूल आधार मानी मानवीय मूल्यको निरूपण गर्नु यस शोध कार्यको मूल आशय हो ।

१.१ शोध प्रबन्धको शीर्षक

प्रस्तुत शोध कार्यले प्रगतिवादी नेपाली कवितामा पाइने अन्तर्वस्तु, मानवीयमूल्य बोधलाई मूल समस्याको रूपमा व्यक्त गर्ने हुँदा यस शोध प्रबन्धको शीर्षक “प्रगतिवादी नेपाली कवितामा पाइने मानवीय मूल्यबोधको निरूपण” रहेको छ ।

१.२. समस्या कथन

- (क) प्रगतिवादी नेपाली कविताको भावभूमिमा रहेको मानवीय मूल्यबोधको पहिचान नहुनु ।
- (ख) प्रगतिवादी नेपाली कवितामा मानवीयमूल्यको खोजी नहुनु ।
- (ग) प्रगतिवादी नेपाली कविताको भावभूमि, पृष्ठभूमि र परम्परा के-कस्तो छ? भन्ने अनुशीलन गरी कवितामा व्यक्त मानवीय मूल्य बोधको निरूपण हुन नसक्नु ।
- (घ) प्रगतिवादी नेपाली कविता कृतिको स्वरूप, काव्यात्मक बैशिष्ट्य एवम् मूल्य के कस्तो छ ? भन्ने समस्याहरूको प्राज्ञिक अध्ययन सँग यो शोधकार्य सम्बन्धित छ ।

१.३. शोधकार्यको उद्देश्य

माथि समस्या कथनमा उल्लेख गरिएका समस्याहरूप्रति सचेत रही ती समस्याहरूको समाधान गर्नु र प्रगतिवादी नेपाली कविताको महत्व र मूल्य दर्शाउदै मानवीय मूल्यको खोजी गर्नु प्रस्तुत शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यसका साथै प्रगतिवादी नेपाली कविताका उत्प्रेरक कारणहरूको विवेचना गर्नु, नेपाली कविता यात्राका परिप्रेक्ष्यमा प्रगतिवादी नेपाली कविताको थालनी र विकासक्रमको सर्वेक्षण गर्नु, प्रगतिवादी नेपाली कविता कृतिहरूको स्वरूपको विश्लेषण गरेर तिनीहरूका गुणस्तरको निरूपण गर्नु आदि पनि यस शोधकार्यको उद्देश्य भित्रै पर्दछन् । यिनै उद्देश्यहरूलाई संक्षेपमा केही बुँदाहरूमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- (क) प्रगतिवादी नेपाली कविताका अन्तर्वस्तुबाट अभिव्यक्त भएका मानवीयमूल्यको निरूपण गर्नु,
- (ख) नेपाली कवितामा प्रगतिवादी मान्यताको अनुशीलन गर्नु,
- (ग) प्रगतिवादी नेपाली कवितालाई मार्क्सवादी दृष्टिकोणका आधारमा विश्लेषण गरी मानवीयमूल्य पत्ता लगाउनु,
- (घ) प्रगतिवादी कवितामा शोषण, दमन तथा उत्पीडनका स्वरहरू कसरी मुखरित भएका छन् भन्ने विषयको अध्ययन गर्नु,
- (ङ) मानवीय मूल्य सम्बन्धी मान्यताको निरूपण गर्नु,

१.४. सामग्री सङ्कलन विधि र सैद्धान्तिक ढाँचा

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि चाहिने सामग्रीहरू मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययनबाट सङ्कलन गरिएका छन् । यस क्रममा मुख्यरूपमा उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयको पुस्तकालय, काठमाण्डौं नेपालको

त्रिभूवन विश्वविद्यालयको केन्द्रीय पुस्तकालय, केशर पुस्तकालय (काठमाण्डौं), मदन पुस्तकालय (ललितपुर), पटना विश्वविद्यालयको केन्द्रीय पुस्तकालय, दिल्ली विश्वविद्यालयको पुस्तकालय तथा गुरूनानक विश्वविद्यालयको पुस्तकालय जस्ता पुस्तकालयहरूको उपयोग गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका क्रममा केही व्यक्तिहरूलाई स्रोत व्यक्तिका रूपमा लिएर तिनीहरूसँग भेटघाट गरी तिनीहरूबाट केही जानकारी पनि लिने काम गरिएको छ । यस्ता स्रोत व्यक्तिहरूमध्ये मोदनाथ प्रश्रित, आनन्ददेव भट्ट, गोविन्द भट्ट, प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, चूडामणि बन्धु, पटना विश्वविद्यालयका हिन्दी विभागका विभागीय अध्यक्ष डा. बलराम तिवारीहरू विशेष उल्लेख योग्य छन् ।

यसरी सङ्कलन गरीएका सामग्रीहरूलाई सामान्यीकरण गरेर निष्कर्षमा पुग्ने क्रममा सङ्कलित सामग्रीहरूको अध्ययन विश्लेषण मुख्यतः भौतिकवादी सिद्धान्तका आधारमा गरिएको छ । भौतिकवादका आधारभूत सिद्धान्तहरू मध्ये मूलतः द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद र ऐतिहासिक भौतिकवादको अध्ययन पद्धति अङ्गालिएको छ ।

१.५. शोध कार्यको क्षेत्र र सीमा

प्रस्तुत शोध कार्यको प्रमुख क्षेत्र प्रगतिवादी नेपाली कविता हो र त्यसमा पाइने मानवीय मूल्यको खोजी गर्नु हो । यस क्रममा गोपालप्रसाद रिमाल, कृष्णचन्द्र सिंह प्रधान, केवलपुरे किसान, गोकुलप्रसाद जोशी, भूपि शेरचन, जनकप्रसाद हुमागाई, आनन्ददेव भट्ट, युद्धप्रसाद मिश्र, मोदनाथ प्रश्रित, कृष्णभूषण बल, भवानी घिमिरे, विकास गोतामे, ईश्वरचन्द्र ज्ञवाली, भवानी थापा, पारिजात, मोहन दुखुन, गोपीनारायण प्रधान, पी. अर्जुन, जस योजन, भक्त राई, पवन चाम्लिङ, कृष्णसेन इच्छुक, जगदीशचन्द्र भण्डारी, खगेन्द्र संग्रौला, उपेन्द्र पागल, हृदयचन्द्रसिंह प्रधान जस्ता प्रगतिशील सर्जकहरूका योग्यतम कविता सिर्जनाको अध्ययन गर्दै त्यसका गर्भमा रहेको मानवीय जीवन दृष्टि र मूल्य बोधलाई उजागर गरी निरूपण गरिएको छ ।

१.६. शोध कार्यको समयवधि

यस शोध कार्यमा प्रगतिवादी कविताको अन्तर्भाव चैतन्यभित्र प्रवेश गरी मानवीय मूल्य र मान्यताको अनुशीलन गर्दै भौतिकवादी विश्वदृष्टिकोणबाट मानवीय जीवन जगतको समुद्घाटन गर्नु र कविताको अन्तर्गर्भबाट मानवीय सूक्ष्म चैतन्यको उजागर गर्दै मानवीयमूल्यको

निरूपण गर्नुपर्ने भएकाले यसका लागि सामाग्री सङ्कलन र विश्लेषणात्मक अध्ययन गरी शोध कार्य पुरा गर्न साधारणतः पाँच वर्ष समय निर्धारित गरिएको छ ।

१.७. पूर्वकार्यको समीक्षा

मार्क्सवादी दर्शनमा आधारित तथा प्रगतिवादी दृष्टिकोणमा केन्द्रित भएर गरिएको कविता विधाको अध्ययन नेपाली अनुसन्धानको क्षेत्रमा कमै पाइन्छ । नेपालमा प्रजातन्त्रको आगमन अर्थात् वि.सं. २००७ पछि आएर प्रगतिवादी साहित्यका सम्बन्धमा केही अध्ययन, चिन्तन र अनुसन्धान गर्ने काम शुरू भएको पाइन्छ तापनि यो क्षेत्र अनुसन्धानको कार्यमा निकै पछि परेको देखिन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गर्ने सम्बन्धमा प्रगतिवादसँग सम्बन्ध राख्ने केही अध्ययनहरू पाइए तापनि “प्रगतिवादी नेपाली कवितामा व्यक्त मानवीयमूल्यबोधको निरूपण” शीर्षकमा यसअघि कहींबाट वा कुनै विश्वविद्यालयबाट पनि शोध कार्य हुन सकेको पाइएन यहाँ त्यस्ता केही पूर्व कार्यहरूको समीक्षा गरिएको छ :

- (१) भरतमणि सुवेदीले “कवि भूपि शेरचनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन” शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट स्नातकोत्तर शोधपत्र (वि.सं. २०३७) तयार गरेको पाइन्छ । यो शोधपत्र मूलतः प्रगतिवादी कवि भूपिको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वसँग सम्बन्धित छ र यसमा प्रगतिवादी दृष्टिकोण र कवितामा अन्तर्निहित मानवीय मूल्य र मान्यताको निरूपण चाहिँ गरिएको छैन ।
- (२) डा. विश्वनाथ भण्डारीले “देवीप्रसाद किसानको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन” शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट स्नातकोत्तर शोधपत्र (वि.सं. २०४०) तयार गरेका छन् । यस शोधपत्रमा भण्डारीले कवि देवीप्रसादको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको चर्चा गरेका छन् तर यसमा पनि सम्पूर्ण प्रगतिवादी नेपाली कविताहरूको चर्चा गरिएको छैन ।
- (३) ताराराज पौडेलले “गोकुल जोशीको :जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन” शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट स्नातकोत्तर शोधपत्र (वि.सं. २०४१) तयार पारेको पाइन्छ । यस शोधपत्रमा शोधार्थी ताराराजले कवि जोशीको जीवनी, कवित्व, व्यक्तित्व र कृतित्वको विश्लेषण प्रगतिवादी जीवन दृष्टिका आधारमा गरेका छन् तापनि अरू कवि वा कविताहरूको विश्लेषण वा विवेचना चाहिँ गरेका छैनन् ।

- (४) कृष्णप्रसाद आचार्यले साहित्यकार “कृष्णचन्द्रसिंह प्रधानको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको विश्लेषणात्मक अध्ययन” शीर्षकमा त्रि.वि.बाट स्नातकोत्तर शोधपत्र (वि.सं.२०४३) प्रस्तुत गरेका छन् । यस पत्रमा कवि प्रधानको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वलाई प्रगतिवादी दृष्टिबिन्दुका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ, तर अन्य कवि वा कविता कृतिको चाहिँ चर्चा गरिएको छैन ।
- (५) मिन्साड डोल्माले “विद्रोह र क्रान्ति चेतनामूलक नेपाली कविता” नामक स्नातकोत्तर लघुशोध पत्र (सन् २००९) उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयबाट तयार गरेको पाइन्छ । यस लघु शोधपत्रमा प्रगतिवादी नेपाली कविताको विद्रोहात्मक क्रान्ति चेतनाको उठान तथा परम्पराको विश्लेषणात्मक अध्ययन गरिएको छ, तर प्रगतिवादी नेपाली कविता बारे अन्य विषयमा चर्चा गरिएको पाइन्न ।
- (६) ललिता कार्कीले “प्रगतिवादी नेपाली कविता” नामक स्नातकोत्तर लघुशोध पत्र, उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालय (सन् २०१०) मा तयार गरेको पाइन्छ । यस लघुशोध पत्रमा प्रगतिवादी नेपाली कविताको परिचय, पृष्ठभूमि र प्रगतिवादी नेपाली कविताको सामान्य विवेचनात्मक अध्ययन मात्र गरिएको छ ।
- (७) नारायणप्रसाद ढकालले “जनकप्रसाद हुमागाई : जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन” नामक स्नातकोत्तर शोधपत्र (त्रि.वि.बाट वि.सं.२०४४) तयार गरेका छन् । यस शोधपत्रमा कविको वैचारिक प्रतिबद्धता, प्रगतिवाद, सामाजिक यथार्थता, मानवतावाद र राष्ट्रवाद जस्ता पक्षहरूलाई प्रगतिवादी जीवनदृष्टिका आधारमा विश्लेषण गर्ने जमर्को गरेका छन् तापनि प्रगतिवादी कविता कृतिको बस्तुगत चर्चा चाहिँ हुन सकेको पाइन्न ।
- (९) डा.जगदीशचन्द्र भण्डारीले “प्रगतिवादी नेपाली कविताको आरम्भ र विकास”(२०००-२०१७) शीर्षकमा विद्यावारिधि शोधपत्र (वि.सं.२०५२) त्रिभूवन विश्वविद्यालयबाट तयार गरेको पाइन्छ । यस शोध प्रबन्धमा उनले प्रगतिवादको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि, प्रगतिवादी नेपाली कविताको आरम्भ र विकासको चर्चा तथा प्रगतिवादका प्रमुख प्रवृत्तिहरूको चर्चा गरेका छन् तापनि यस शोधप्रबन्धमा प्रगतिवादी नेपाली कवितामा मानवीयमूल्यको खोजी चाहिँ हुन सकेको छैन ।

(१०) डा. ताराकान्त पाण्डेको “प्रगतिवादी नेपाली कवितामा अभिव्यञ्जित यथार्थ” नामक विद्यावारिधि शोधप्रबन्धमा त्रि.वि.बाट (वि.सं.२०५५) प्रगतिवादी कवितासम्बन्धी निकै खोजपूर्ण अध्ययन गरिएको छ । यहाँ प्रगतिवादको सैद्धान्तिक स्वरूप, प्रगतिवादको मूल आधार, प्रगतिवादका साहित्यिक मान्यता, कवितासम्बन्धी प्रगतिवादी मान्यता, वि.सं. २०१७ सालदेखि २०३५ सम्मका प्रगतिवादी कवितामा अभिव्यञ्जित यथार्थको अध्ययन आदि विषयहरूलाई समाविष्ट गरिएको भएपनि मानवीयमूल्यका खोजीको अध्ययन भने हुनसकेको पाइन्न ।

(११) डा. रविलाल अधिकारीले “प्रगतिवादी नेपाली समालोचनाको प्रवृत्तिगत विश्लेषण” नामक विद्यावारिधि शोधप्रबन्धमा त्रि.वि.बाट (वि.सं.२०५५) प्रगतिवादी साहित्यिक मान्यताको अध्ययन गरेका छन् तापनि प्रगतिवादी नेपाली कविता एवम् प्रगतिवादी नेपाली कवितामा अभिव्यक्त मानवीय मूल्यको चर्चा चाहिँ गरेका छैनन् ।

यसरी पूर्वकार्यको समीक्षाबाट प्रगतिवाद र प्रगतिवादी नेपाली कविता सम्बन्धी केही चर्चा भएका पाइन्छन् तापनि प्रगतिवादी नेपाली कविताको प्राज्ञिक विश्लेषण गरी ती कविताहरूमा अभिव्यक्त मानवीय मूल्यको निरूपण चाहिँ हुन सकेको पाइन्न । त्यसैले प्रस्तुत शीर्षकमा विद्यावारिधि शोधकार्यको प्रासङ्गिकता देखापर्छ ।

१.८. शोध कार्यको औचित्य:

नेपाली कविता परम्परामा प्रगतिवादी नेपाली कविताको एउटा आफ्नो छुट्टै विशेषता रहेको छ । अनुसन्धानको क्रममा प्रगतिवादी कविता बारे केही चर्चा हुन सकेको कुरा पूर्वकार्यको समीक्षाबाट देखिन्छ तर प्रगतिवादी नेपाली कवितामा पाइने मानवीय मूल्यबोधको निरूपण चाहिँ यसअघि कसैबाट हुन नसकेकाले प्रस्तुत शोध प्रबन्धको शीर्षक “प्रगतिवादी नेपाली कवितामा पाइने मानवीय मूल्यबोधको निरूपण” को औचित्य पुष्टि हुन्छ ।

१.९. भावि शोध कार्यका लागि सुझाव

प्रगतिवादी कविता कृतिको अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा पाइएका अनेक विषयहरूलाई भावि शोध सुझावका रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । प्रगतिवादी नेपाली कवितामा जीवन दर्शनका अनेक अनुभूतिलाई ग्रहण गर्न सकिने अवस्था रहेको पाइन्छ । शोध समस्या, विषयवस्तुको

क्षेत्र र शोध सम्भावनाका पक्षहरूलाई केलाउँदा विद्यावारिधिका निम्ति शोधकार्य गर्न भावि शोधार्थीहरूलाई निम्न विषयहरू सुभाबका रूपमा उल्लेख गरिएका छन् ।

- (१) प्रगतिवादी नेपाली कविताको सामाजिक उपयोगिता :
- (२) प्रगतिवादी नेपाली कवितामा व्यक्त सर्वहारावादी मानवतावाद ।
- (३) युग चेतनाको विकासमा प्रगतिवादी कविताको भूमिका ।
- (४) प्रगतिवादी भारतीय नेपाली कविताको उद्भव र विकास ।
- (५) प्रगतिवादी नेपाली कवितामा व्यक्त मार्क्सवादी जीवन दृष्टि ।
- (६) प्रगतिवादी नेपाली कविताको शिल्पविधान ।

१.१०. शोध प्रबन्धको रूपरेखा

प्रस्तुत शोध प्रबन्धलाई सात अध्यायमा विभक्त गरिएको छ र ती अध्यायहरू अन्तर्गत शोधप्रबन्धको परिचय, प्रगतिवादको सैद्धान्तिक परिचय, प्रगतिवादी कविता सम्बन्धी मान्यता, प्रगतिवादी नेपाली कविताको थालनी र विकासक्रम, मानवीयमूल्य सम्बन्धी धारणाको परिचय, प्रगतिवादी नेपाली कवितामा पाइने मानवीयमूल्य बोधको निरूपण र उपसंहार तथा निष्कर्ष रहेका छन् । अन्त्यमा परिशिष्ट राखिएको छ ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धका सात अध्यायहरूमध्ये प्रथम अध्याय शोधकार्यको परिचयसँग सम्बन्धित रहेको छ । यसमा मूलतः शोधकार्यको परिचय प्रस्तुत गर्ने कार्य भएको छ र यहाँ शोधकार्यको परिचय, शोध प्रबन्धको शीर्षक, शोधसमस्या कथन, शोधकार्यको उद्देश्य, सामाग्री सङ्कलन विधि र सैद्धान्तिक ढाँचा, शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा, शोधकार्यको समायावधि, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधकार्यको औचित्य, भावि शोध कार्यका लागि सुभाब, शोधकार्यको रूपरेखा र शोध कार्यको निष्कर्ष जस्ता सैद्धान्तिक विषयहरू रहेका छन् ।

प्रस्तुत शोध प्रबन्धको दोस्रो अध्याय प्रगतिवादको सैद्धान्तिक परिचयसँग सम्बन्धित छ । यस अध्यायभित्र प्रगतिवादको अर्थ, परिभाषा एवम् पृष्ठभूमि, प्रगतिवादका मूलभूत मान्यता, प्रगतिवादका सैद्धान्तिक आधार, साहित्यमा प्रगतिवादी चिन्तन परम्परा र विकास, संङ्घ, संस्था र सङ्गठनद्वारा विकसित प्रगतिवादी चिन्तन परम्परा, साहित्य तथा कला प्रति मार्क्स तथा एङ्गोल्सको धारणा र निष्कर्ष जस्ता विषयहरू रहेका छन् ।

प्रस्तुत शोध प्रबन्धको तेस्रो अध्याय प्रगतिवादी कविता सम्बन्धी मान्यतासँग सम्बन्धित रहेको छ। यस अध्यायमा कविताको अर्थ र परिभाषा, कवितामा भौतिकवाद, कवितामा प्रतिबिम्बित सामाजिक जीवन, कवितामा प्रतिबिम्बित समाजको आर्थिक झलक, कवितामा प्रतिबिम्बित संस्कृति, मार्क्स, एङ्गल्स, लेनिन र माओका साहित्य सम्बन्धी मान्यताको परिचय, प्रगतिवादी कवितामा भाषिक प्रयोग, प्रगतिवादी कवितामा लय विधान जस्ता विषयको अनुशीलन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको चौथो अध्याय प्रगतिवादी नेपाली कविताको थालनी र विकासक्रमसँग सम्बन्धित रहेको छ। यस अध्यायमा प्रगतिवादी नेपाली कविताको पृष्ठभूमि, प्रगतिवादी नेपाली कविताको विकासक्रम, भारतीय प्रगतिवादी नेपाली कविताको विकासक्रम, प्रगतिवादी नेपाली कविताको स्वरूप एवम् विशेषता, प्रगतिवादी नेपाली कवितामा पाइने मानवीय जीवनदृष्टि, प्रगतिशील युग चेतनाको विकासमा नेपाली कविताको भूमिका आदिको अध्ययन गर्दै निष्कर्षमा पुग्ने प्रयत्न भएको छ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको पाँचौँ अध्याय मानवीयमूल्य सम्बन्धी धारणाको परिचय गर्ने कार्यसँग सम्बन्धित रहेको छ। यस अध्यायभित्र रहेका उप शीर्षकहरूमा मानवीयमूल्यको अर्थ र परिभाषा, मानवीयमूल्य सम्बन्धी विभिन्न विद्वानहरूका अवधारणा, मानवीयमूल्य सम्बन्धी सार्वभौम धारणा, मानवीयमूल्य सम्बन्धी सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, नैतिक, वैचारिक, आर्थिक तथा जैविक धारणाहरू, नयाँ मूल्यको निर्माण, मानवीयमूल्यका हासोन्मुख अवस्थाका कारणहरूको अध्ययन गरी निष्कर्षमा पुग्ने प्रयत्न गरिएको छ।

छैटौँ अध्याय 'प्रगतिवादी नेपाली कवितामा पाइने मानवीय मूल्यबोधको निरूपण' गर्ने कार्य सँग सम्बन्धित रहेको छ। यस अध्यायमा प्रगतिवादी नेपाली कवितामा व्यक्त मानवतावाद र मानवीयमूल्य सम्बन्धी मान्यता, प्रगतिवादी नेपाली कवितामा व्यक्त सर्वहारावादी मानवतावाद, प्रगतिवादी नेपाली कवितामा व्यक्त मानवीय जीवन पद्धति र उत्पीडनका स्वरहरू, प्रगतिवादी नेपाली कवितामा व्यक्त महिला, किसान, मजदूर तथा छुवाछूत प्रतिको दृष्टिकोण र प्रगतिवादी नेपाली कवितामा व्यक्त मानवीयमूल्यबोधको चर्चा-बिबेचना गरिएको छ, यहाँ केही प्रगतिवादी काव्य साधकहरूका प्रतिनिधिमूलक फुटकर कवितामा व्यक्त हुन सकेको मानवीयमूल्यबोधको

अवस्थालाई खोजी गर्ने प्रयत्न भएको छ। प्रगतिवादी नेपाली कवितामा व्यक्त मानवीयमूल्यको विवेचना गर्दा मूलतः गोपालप्रसाद रिमाल, कृष्णचन्द्र सिंह प्रधान, केवलपुरे किसान, गोकुलप्रसाद जोशी, भूपि शेरचन, जनकप्रसाद हुमागाई, आनन्ददेव भट्ट, युद्धप्रसाद मिश्र, मोदनाथ प्रश्रित, कृष्णभूषण बल, भवानी घिमिरे, विकास गोतामे, ईश्वरचन्द्र ज्ञवाली, भवानी थापा, पारिजात, मोहन दुखुन, गोपीनारायण प्रधान, पी अर्जुन, जस योज्जन, भक्त राई, पवन चाम्लिङ, कृष्णसेन इच्छुक, जगदीशचन्द्र भण्डारी, खगेन्द्र संग्रौला, उपेन्द्र पागल, प्रभृति कविहरूका कवितालाई लिइएको छ।

सातौँ अध्याय प्रस्तुत शोधप्रबन्धको अन्तिम अध्याय हो। यस अध्यायमा उपसंहार, तथा निष्कर्ष गरी दुई खण्ड रहेका छन्। उपसंहार खण्डमा प्रस्तुत शोधप्रबन्धका पूर्ववर्ती अध्यायहरूमा गरिएका कार्यको सारांश प्रस्तुत गरिएको छ भने निष्कर्ष खण्डमा प्रस्तुत शोधकार्यका आधारभूत प्राप्तिहरू केही बुँदाहरूमा समेटेर देखाइएको छ।

परिशिष्ट खण्डमा प्रस्तुत शोधप्रबन्ध तयार पार्दा उपयोग गरिएका प्रमुख पुस्तकहरूको विवरण लेखकहरूको नामसहित प्रस्तुत गरिएको छ। यसै क्रममा प्रस्तुत शोधप्रबन्ध तयार पार्दा भेटघाट गरिएका केही स्रोतव्यक्तिहरू र स्रोतकेन्द्र (पुस्तकालय)का नाम समेत उल्लेख गरिएका छन्।